'ग्रामीण भागातील महिलांचे शिक्षण समाजशास्त्रीय विश्लेषण"

प्रा. डॉ. संदिपान गायके

समाजशास्त्र विभाग,

बाबुरावजी आडसकर महाविद्यालय, केज जि. बीड

१. ऋड्ढद्मद्यद्धठ्ठड़द्य सारांश :

भारतीय समाज पाहता प्राचीन काळांपासुन स्त्री-पुरूष समानता व महत्व सहज लक्षात येते. भारतीय संस्कृती कोशात पुढील वाक्य आढळुन येते.

'स्त्रीयो देवां ऽ स्त्रियो प्राणां ऽ स्त्रियों हि भुषणम". याचा अर्थ असा होतो की, स्त्री देव आहे. स्त्रि प्राण आहे. त्यांची निंदा नालस्ती करू नये. मात्र आज स्त्री-पुरूष असमतोल बिघडलेला दिसतो. कदाचीत याचा संबंध अज्ञानाशी येतो असे वाटते.

हे अज्ञान दूर करण्यांसाठी शिक्षण महत्वपूर्ण असुन ग्रामिण महिलांचे शिक्षण कोणत्या कारणांमुळे अपुरे राहते हे शोधुन संबंधीत समस्या उपाय सुचविण्यासाठी या विषयाची पेपर लेखनासाठी निवड कलेली आहे.

२. क्ष्दद्यद्धदृड्डद्वड़द्यत्दृद प्रस्तावना : भारतीय समाजातील ८० टक्के लोक ग्रामीण भागात राहतात. ग्रामीण भागात प्राथमीक शिक्षणांची व्यवस्था आसते. माध्यमीक व उच्च आणि महाविद्यालयीन शिक्षण शहरांमध्ये उपलब्ध असते. दैनंदिन अत्याचाराच्या घटना घडतात मात्र, संरक्षण मोफत प्रवास शिक्षण भत्ते, शिष्यवृत्ती इ. मुळे शिक्षणासाठी अधार मिळतो. या बाबीही लक्षाण घेणे आवश्यक आहे. या बाबींचा उहापोह करून शिक्षणांकडे ग्रामीण महिला वळल्या पाहिजेत या हेतुने या विषयाची पेपर लेखणासाठी निवड केली आहे.

३. घ्द्धड्ड-ग्मद्यद्वड्डन्र पूर्वाभ्यास : शिक्षण दुर आहे मुलगी घरतुन बाहेर पडली की ती येईपर्यंत आई-वडीलांच्या जीवात जीव राहत नाही. मात्र महिला हेल्प लाईन, चिडीमार पथक साहय्य करते. शिवाय मोफत पास, शिष्यवृत्ती इ. सुविधा शासन पुरवते. याचा विचारही होणे आवश्यक आहे.

४. तथ्यसंकलन : संदर्भीय साधनाद्वारे केलेले आहे.

५. ग्डत्र्ड्डड़द्यत्ध्ड्ढद्म अभ्यासाची उद्यिष्टये : ग्रामीन भागातील विदयार्थीनींनी शिक्षण घ्यावे यासाठी जागृती करणे.

६. च्द्यद्धड्ढन्र दृढ त्ष्ट्रदृद्यणड्ढद्मड्ढद्म अभ्यासाची गृहितक : विदयार्थीनीनी छेडछाड सारखी स्थिती दिसताच महिला हेल्प लाईन नंबर वर संपर्क करताच पोलिस यंत्रणा मदत करते.

७. घ्द्धदृडथ्ड्ढथ् दृढ ऱ्ष्ट्ठद्धथ्द्धथ्ठ्ठद्यत्दृद समस्यासुत्रण : सर्व सुवीधा या संरक्षण असुनही महिलांचे शिक्षणाचे प्रमाण अत्याल्प दिसुण येते.

८. ग्रामीण भागातील महिला व शिक्षण : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी समाजाला शिक्षणांचे महत्व सांगितलेले आहे. ते म्हणत शिक्षण हे वाघीणीचे दुध आहे हे शिक्षण जो घेतो ते गुर-गुरल्याशिवाय राहणार नाही. खज्या अर्थाने तो सक्षम बनतो. आपल्यावरील अन्याय झुगारण्याची ताकत त्यांच्या येते. समाजातील अर्धा वर्ग स्त्रीयंाचा आहे. घराची प्रगती तिच्या हातात असते. त्यामुळे ग्रामीण महिला शिकल्या पाहिजेत.

९. ग्रामीण महिला व शिक्षण खंडित होण्याची पाश्र्वभुमी : दैनंदिन घडणाज्या अत्याचाराच्या घटना निर्भयाप्रकरण दिल्ली, कोपर्डी प्रकरण, प्रियंका रेडड्ी प्रकरण, हैद्राबाद, खोलेश्वर विदयार्थीनी प्रकरण, नांदेड विदयार्थीनी प्रकरण इ.

१०. उच्च शिक्षणाची सोय शहरात असते : आपली मुलगी घराच्या बाहेर पडली की, घरी येईपर्यंन आई वडील चिंतातुर असतात. तेंव्हा शिक्षणासाठी पाठवावयाच्या की नाही अशी दुय्यम आपस्था पालकांची बनते. आणि परिणामी शिक्षण खंडीत होते.

११. महिला शिक्षणांला सहाय्यभुत योजना : आज ग्रामीण भागातुन शहरी भागात शिक्षण घेणाज्या मुलींना शासनाच्या वतीने मोफत प्रवासी पास दिले जातात. विदयार्थीनींना शिष्यवृत्ती मिळते. विदयार्थीनीसाठी गुणवत्ता शिष्यवृत्ती कला शाखेत ६० टक्के अधिक गुण घेणाज्यासाठी असते.

१२. संरक्षणासंबंधी व्यवस्था : चिडीमार पथके महाविदयालयात राऊंड मारतात. त्यामुळे धाक निर्माण झालेला आहे.

महिला व चाईल्ड हेल्पलाईन : विदयार्थीनीने साधा फोन केला तरी त्वरीत मदतीची व्यवस्था आसते.

सेवाभावी व संघटना मदत मिळते : सेवाभावी संस्था, एकल महिला संघटना इ. प्रसंगी धावून येतात.

तेंव्हा ग्रामीण भागातील विदयार्थीनीच्या पालकांनी हे लक्षात घेऊन बिनधास्त महाविदयालयीन शिक्षणासाठी प्रवृत्त करणे आवश्यक आहे.

१३. उपायात्मक विचार : कायदयाचा धाक व प्रसारमाध्यमांची भुमिका दिल्ली येथील निर्भया प्रकरणांत आरोपीला झालेली शिक्षा व प्रसिध्दी किंवा प्रियंका रेडड्ी प्रकरणांतील आरोपींवर झालेला एनकाउंटर या बाबी लोकमनाला पटल्या. याची प्रसिध्दी मिडीया द्वारे झाल्यास आणि गुन्हेगारावर धाक निर्माण होऊन समाजात देखील जागृती होवून लोक निर्भय बनतील.

१४. महिलांना अनिवार्य आरक्षण : शिकलेल्या महिलेला १०० टक्के नोकरी, व्यवसाय, उदयोग व्यवसायात प्राधान्य देणे आवश्यक ठरेल. परिणामी पालक महिला शिक्षणाला प्राधान्य देतील.

महिला संरक्षणा बाबत जागृती : चिडिमार पथक, महिला हेल्प लाईन, विशाखा अॅक्ट २०१३ कायदे आहेत परंतु त्यांचे गांभिर्य व त्या बाबत जागृती म्हणावी तेवढी झालेली नाही. याची जागृती करण्यासाठी शाळा, महाविदयालये, पोलिस यंत्रना, न्यायालयीन कर्मचाज्यंाद्वारे ग्रामीण भागात शिबीरे आयोजीत करून जागृती केल्यास महाविदयालयीन शिक्षणाकडे महिला व त्यांचे पालक आकर्षीत होतील त्याच बरोबर इतर योजनांची माहिती दिली पाहिजे.

१५. समारोप : यत्र नार्यस्तू र्पुज्यन्ते रमन्ते र्तम देवता र्जिथे नारीचा सन्मान केला जातो तिथे देवही प्रसन्न होतात. तेंव्हा समाजानेही या नारीला सक्षम बनवण्यासाठी शिक्षणाची दारे खुली केली पाहिजेत.

कारण नारी ही अनंत काळाची माता असते ती आई, मुलगी, बहीण, आत्या, मावशी, आजी इ. महत्वाची भुमिका पार पाडते.

१६. डङ्ढङ्कद्बङ्दङ्ग संदर्भसुची :

१. डॉ. जी. एल. मोरे, ग्रामीण समस्या आणि नागरी प्रश्न, एज्युकेशनल पब्लीशर्स, औरंगाबाद, २०१४, पृ. २०.उ

२. डॉ. द. धो. काचोळे, ग्रामीण आणि नागरी समाजशास्त्र, कैलास पब्लीकेशन, औरंगाबाद, २००३, पृ. ९९.

३. प्रा. अशोक गोरे, ग्रामीण नागरी समाजशास्त्र, विदया बुक्स पब्लीशर्स, औरंगाबाद, २०१४, पृ. ४३.

उच्च शिक्षणाचे बदलते स्वरूप :

आज घडीला ज्ञाननिर्मिती ज्ञान प्राप्ती आणि ज्ञान प्रसार (ज्ञानदान) ही भुमिकांच उच्चशिक्षणाने सोडून दिली आहे. असे वाटते या नव्या व्यवस्थेविषयी द. ना. धनागडे असे म्हणतात की, 'ज्ञान हे एकात्म-समग्र असेत (छद्यत्द्य दृढ ड्ढद्दृध्ड्ढड्ढ) हे तत्व स्वीकारले म्हणजे एकतर भौतिक शास्त्रे (घ्ण्न्ब्ध्ड्ढ ड्डड्ढद्दड्ढ) आणि मानव्यशास्त्र सामाजिक शास्त्रे यांना द्विभाजकासारखे (एन्ड्ढद्ध) समजणे आपोआप बंद होईल. शिवाय केवळ अभ्यासकांच्या सोयीसाठी त्यांना वेगळे मानले तरी त्यातील भौतिकशास्त्रे अधिक श्रेष्ठ आणि मानव्य सामाजिक शास्त्रे कमी महत्वाची अशी ज्ञानक्षेत्रामध्ये उतरंड आपण कदापिही मान्य करणार नाही, पण ज्ञानसंपादनाचे महत्व त्याच्या उपयुक्ततेवर (छद्यत्ध्द्य दृढ ड्ढद्दृध्ड्ढड्ढ) ठरवणे सुरू झाले म्हणजे मग उच्च शिक्षणामध्ये अभियंात्रिकी, व्यवस्थापन, वैद्यकिय इ. व्यवसायाभिमुख अभ्यासक्रमांचे (स्तोम) माजावे एवढे महत्व वाढू लागते. म्हणूनच विदयापीठामध्ये प्रथम 'ज्ञान' संपादण्या बरोबरच दार्शनिक चिंतन, उदारमतवादी सहिष्णुता, उत्तम संस्कार आणि मूल्यविचार हे सुध्दा रूजवले गेले पाहिजेत, म्हणूच उदारमतवादी शिक्षण (ख्र्डड्ढद्धठ्ठ क्ड्डद्वड्डड्ढद्यत्दृद) हा विदयापीठातील उच्च शिक्षणाचा कणा माणला गेला, कारण त्यातून 'माणूस' म्हणून व्यक्तीची उत्तम

जडण- घडण होते मग ती व्यक्ती डॉक्टर होईल, इंजिनियर होईल किंवा उदयोगपती होईल तरी त्या ज्ञानाचा प्रभाव त्यांच्या आयुष्यावर कायम राहिल. "

अभिमत विदयापीठाचे संक्रमण :

उच्च शिक्षणाने तरूणांना आपले जीवन यशस्वी व्हावे म्हणजे उपजिविका भागावी यास्तव देशातील समग्र विदयापीठांना शिक्षणाची पुनर्रचना करून व्यवसायाभिमुख अभ्यासक्रम राबवण्यावर भर दिला गेला तेंव्हा खास करून खाजगी आणि अभिमत विदयापीठे पुढे सरसावली. ज्ञानसंपादन, निर्मिती, प्रसार इ. उदिद्ष्टये मागे पडून व्यवसायाभिमुख शिक्षणातून नोकरी आमच्या विदयापीठाच्या शिक्षणातून मिळते. असा अभास निर्माण करून किंवा हा प्रसार करणे या उददेशासाठी देशातील अभिमत विदयापीठे देखील व्यवसायीक बाजारपेठेच्या धरतीवर अभ्यासक्रमावर शिक्षण देताना दिसत आहेत. याचा विपरित परिणाम असा होत आहे की, विदयापीठे पॉलिटेक्निक्स किंवा आयटीआयचे रूपे धारण करू लागली तात्पर्य उच्चशिक्षणाच्या बाजारूकरणामुळे विदयापीठ संकल्पनेचे अवमुल्यन होताना दिसत आहे. या सदभान भविष्य निर्माण होणाज्या धोक्याविषयी द. ना. धनागरे असी भिती व्यक्त करतात की, 'ज्ञाननिर्मिती कालसुसंगत व्यवसायाभिमुखता आणि उत्तम नागरिकाला आवश्यक असे संस्कार, मुल्यविचार आणि प्रगल्भता ' या तिन्हींचा समन्वय साधणाच्या विदयापीठीय उच्च शिक्षणाची ते विकसीत करण्याचे आव्हान मुख्यत्वेकरून प्राध्यापक-अध्यापकवर्गासमोर आहे. या कार्यात बाजापेठेतील मागणी पुरवठा या तत्वाचा फाजील वरचष्मा होणार नाही याची काळजी देखील घ्यायला पाहिजे." धनागरे सरांच्या मते आजच्या घडीला काही अंशी खरे होताना दिसत आहे.

उच्च शिक्षण क्षेत्रात विशेष उल्लेखनीय कार्याच्या जोरावर आपल्या देशातील विविध संस्थांनी इ.स. १९५६ च्या कायदया अंतर्गत अल्पावधीत प्रसिध्दीतंत्राचा वापर करून 'अभिमत विदयापीठाचा' दर्जा प्राप्त करूण घेतला आहे. अशा दर्जा प्राप्त करून घेतलेले अभिमत विदयापीठे 'पिकते ते विकते' या तंत्रांचा अवलंब करून खाजगी अर्थिक उदारीकरणाच्या दृष्टीने उच्च शिक्षण सुरू केले. सजाजिकच ते विनाअनुदानित असले तरी किंवा विनाअनुदानाच्या नावाखाली गडगंज माया जमवत आहेत या माया जमावण्याच्या नादात ही विदयापीठे अभिजात विदयापीठाची मूल्ये पुर्णपणे विसरून व्यवहारवाद, अर्थवाद, उदारीकरणाच्या वाटेवर जाताना दिसत आहेत याचा परिणाम म्हणून आपल्या देशातील उच्च शिक्षण खाजगी शिक्षण सम्राटाच्या अधिपत्याखाली आले आहे. अशंतहा विदयापीठामध्ये किंवा शिक्षण संस्थेमध्ये शिक्षण घेण्यासाठी मोठया प्रमाणात फीस आकारली जाते. सार्वत्रिकरणाचा मुदद बाजूला ठेवला जातो. गरीब होतकरू विदयाथ्यां मध्ये शिक्षण घेणे दुरापास होत आहे. वौदयकीय, अभियंात्रिकी व्यवस्थापकीय शिक्षणासाठी मोठया प्रमाणात फीस आकारली जात आहे. तेंव्हा अशा अभ्यासक्रमासाठी फक्त श्रीमंत पालकंाचीच मुले ही शिक्षण घेऊ शकतात. गरीब विदयार्थी मात्र यापासुनदुर राहत आहे. श्रीमंत गरीब या विषमतेमुळे उच्च शिक्षणातील विषमता वाढीस लागत आहे. सार्वभौमत्व एकसंध असणाज्या भारताला हे तत्व विकासाच्या दृष्टीने अनुकुल वाटत नाही.

उच्च शिक्षणातील नवी वर्णव्यवस्था :

आज घडीला उच्च शिक्षण क्षेत्रातील भारतीय समाजातील चातुरवर्ण उतरंडीसारखा वर्णव्यवस्था एकविसाव्या शतकात पहावयास मिळते. काहीही झाले तरी आपले सर्वोच्च स्थान अबाधीत ठेवण्याचा प्रयत्न अभिमत विदयापीठे करताना दिसतात. अशा संस्था म्हणजे आयआयटी, आयआयएम, राष्ट्रीय महत्वाच्या संस्था होत. यांनाच प्रतिष्ठा दिली जाते. त्यांच्याच भाग्यात राजयोग आहे. कोणाला तारायचे व कोणाला मारायचे हे तिच विदयापीठे ठरवतात. नफा तोटयाच्या गणिताला प्राधान्य देणाज्या या संस्था 'वौश्या' समान आहेत. त्याला काही विदयापीठे अपवाद आहेत. मग उरतात ती राज्यशासान नियंत्रित विदयापीठे त्यांना प्राध्यापक कर्मचाज्यांच्या पगाराव्यतिरिक्त कुठलाच निधी सरकार देत नाही. मंजूर केला तरी खर्च करू देत नाही. याही पुढे या विदयापीठांतील विनाअनुदानीत अभिमत विदयापीठाप्रमाणे स्वावलंबी तत्वावर अभ्यासक्रम सुरू करून भक्कम शुल्क घेऊन निधी उभा करावा. वेळ पडल्यास खाजगी अभिमत विदयापीठांकडून काही धडे शिकावे अशी अपेक्षा केली जाते. म्हणजेच विदयापीठांच्या नव्या वर्णव्यवस्थेत राज्यस्तरीय विदयापीठांचे विशेषत: महाराष्ट्रातील विदयापीठांचे स्थान शुद्रासमान वेठ बिगारासारखे आहे, असे म्हणणे अतिशयोक्ती होणार नाही. राष्ट्रीय ज्ञान आयोग किंवा यशपाल समिती इ. कोणीच या नव्या वर्णव्यवस्थेतील विषमतेच्या गांभीर्याने विचार केलेला दिसत नाही.

केंद्रिय विदयापीठे निर्मितीस राजकीय हस्तक्षेप :

उच्च शिक्षण क्षेत्रात मोठया प्रमाणात केंद्रिय पातळीवर राजकारण घुसलेले आहे. त्या-त्या सरकारने आपल्या सोईनुसार नवी केंद्रिय विदयापीठे निर्माण करून आपला सर्व सोई करून घेतल्याचे दिसते. याचाही परिणाम उच्च शिक्षणाच्या दर्जावर झाल्याचे पहावयास मिळते. आज घडीला कुलगुरू निवड प्रक्रियेत मंत्रालयापासून मोठया प्रमाणात

राजकारण दिसून येते. उदा. देशात नवी केंद्रिय विदयापीठे, आयटीआय आणि आयआयएम सारक्ष्या संस्था अधिक संख्येने स्थापन करण्यात याव्यात आणि त्यात प्रवेश देताना आरक्षणाचे नियम लागू करावेत या बाबत केंद्रिय मनुष्यबळ विकासमंत्री आर्जुनसिंग राजकीय स्वार्थी मनसुबे असलेली आग्रही भूमिका दिसून येते. तसेच अभ्यासक्रम, बाहय अस्थायी मंडळे, विदयापरिषद, अधिसभा, व्यवस्थापन परिषद इ. क्षेत्रात तंज्ञ अभ्यासकांची नियुक्ती न होता निवडणुकीच्या माध्यमातुन राजकीय क्षेत्राशी लगट असलेल्या व्यक्तींची किंवा पुर्ण वेळ राजकीय व्यक्तीची निवड होत आहे. त्यामध्ये एक प्रकारचे राजकारण घुसले जात आहे. तंज्ञ अभ्यासक मंडळी बाजुला जात आहे. भारत सरकारच्या मुनष्यबळ विकास मंत्रालयाकडून नवी केंद्रिय विदयापीठे निर्मितीसाठी दिरंगाई केली जाते. त्याच पध्दतीने कुलगुरू पदाच्या नियुक्त्याही केल्या जात आहेत. शेवटी यशपाल समितीला देखील हात टेकण्याची वेळ येत आहे. याचा परिणाम उच्च शिक्षणाच्या दर्जावर निश्चित पडताना दिसत आहे. ही बाब उच्च शिक्षणाच्या दृष्टीने धोक्याची आहे.

निष्कर्ष :

जागतिकीकरण आणि आर्थिक उदारीकरणाचे पुरोगामी परिणाम भारतीय शिक्षण व्यवस्थेवर दिसून येवू लागले आहेत. विशेषत: अर्थव्यवस्थेतील संरचनात्मक परिवर्तनाचा परिणाम सर्वच भारतीय उच्च शिक्षण क्षेत्रावर पडत आहे त्या परिणामातु पुढील निष्कर्ष काढण्यात येत आहेत.

१. सर्व प्रथम उच्चशिक्षण आता व्यवसायाभिमुख करण्यावर सर्वाधिक भर दिला जात असुन कला, वाणिज्य व विज्ञान या पारंपरिक विदयाशाखांचे महत्व हळूहळू कमी होत आहे. त्यातील काही विषय तर विदयापीठ, महाविदयालयीन पातळीवर बंद होण्याच्या मार्गावर आहेत. आमुक पदवी प्राप्त करून निश्चित नोकरी मिळते किंवा नाही असा प्रश्न सर्व उच्च शिक्षणातील अभ्यासक्रमाबाबत उपस्थित केला जात आहे. सिध्दांत, संकल्पना, तत्वज्ञान, भाषा, व्याकरण, संस्कृती, इतिहास, सामाजिक शास्त्रे, इ. शिक्षण घेऊन कुठलेही व्यवसायिक कौशल्य विकसित होत नाही. यासाठी बदलत्या अर्थव्यवस्थेनुसार उदयोग, कारखाने इ. क्षेत्राला कुशल मनुष्यबळ पुरवणारे शिक्षण उपयोगी पडते अशी मानसिकता आज उच्च शिक्षण घेणाज्यांची व देणाज्यांची झाली आहे. यास्तव संगणक, इलेक्ट्रॉनिक्स, इंजिनियरिंग, व्यवस्थापन, फार्मसी, नर्सिंग, वैदयकीय, कायदा इ. ट्रेनिंग कोर्सवर भर दिला जात आहे आणि शिक्षणाची जागा प्रशिक्षणानी घेतली आहे. ज्ञानाची जागा माहिती वजा कौशल्याने घेतली आहे.

२. उच्च शिक्षणाने खाजगीकरणात प्रवेश केला आहे. या उलट भारताने घटनेत दिलेल्या सार्वत्रिकरणातून शिक्षणाच्या निर्बधातून स्वत: ची सुटका करून घेतली आहे. सर्वत्र खाजगी करणाला वेग आला आहे. पुढे याचाच परिणाम म्हणून खाजगी संस्था चालक, शिक्षण सम्राट, राजकारणी, नोकरशाही, इ. हातमिळावणी करून उच्चशिक्षणावर आपली पकड मजबुत केली आहे. विशेषत: व्यवसायिक शिक्षणक्षेत्रात अभिमत विदयापीठाच्या नावाने विनाअनुदानित संस्था महाविदयालये सुरू आपली मनमानी सुरू केली आहे. याला आवर घालणे, शासन, न्यायालयांनाही कठीण झाले आहे.

३. उदोगधंदयासाठी कारखाने व्यवसाय इ. साठी कुशल तंत्रज्ञान, मुनष्यबळ, उपलब्ध व्हावे या उदिष्ठानुसार अभ्यासक्रमांची निर्मिती झाली तरी पण कुशल मनुष्यबळ त्याच्या उदयोगास हवे तसे प्रशिक्षण प्राप्त उमेदवार मिळत नाहीत. असे ही वास्तव सत्य पुढे येत आहे. आयटीआय, आयएसआयएम सारख्या उच्चभ्रु संस्था मधून पदव्या प्राप्त केलेल्या उमेदवारांना शिकाऊ उमेदवार म्हणून नोकरी दयाला जागतिक किर्तीच्या (इन्फोसिस) कंपन्या फारशा उत्सुक नसतात कारण उच्चभ्रु संस्थेत शिक्षण घेतलेले उमेदवार नोकज्यात टिकत नाहीत तेंव्हा सामान्य दर्जाच्या प्रसिध्द न पावलेल्या संस्थेतील उमेदवाराची निवड करूण त्यांनाच आवश्यक कौशल्याचे प्रशिक्षण देण्यावर त्यांचा कल असतो. थोडक्यात बदलत्या परिस्थितीमध्ये भारतातील व्यवसायीक उच्च शिक्षणाच्या प्रसारामागे प्रगत पाश्चात्य देशांतील उदयोगांना स्वस्तात प्रशिक्षित मनुष्यबळ पुरविणे हा छुपा उददेश स्पष्ट होताना दिसत आहे.

४. खाजगी करणामुळे शिक्षणाचा दर्जा सुधारतो, हे तत्व आता माग पडत आहे. प्रत्यक्षात मात्र खाजगी शिक्षणातून नफेखोरीच्या, वशिलेबाजी नावाच्या खाली उच्च शिक्षणाचे व्यपारीकरण होताना दिसत आहे. "शैक्षणिक दर्जा गुणवत्तेला मुठ माती दिली जात आहे. सध्या परिस्थिती महाशक्ती बनु पाहणाज्या भारत देशातील मनुष्य बळाची अपरिमित हानी होत आहे. तसेच ज्ञानत्मक शिक्षण व्यवस्था नष्ट झाल्याने सुसंस्कारीक नागरिक किंवा माणूस म्हणून उच्च शिक्षीत तरूण होताना दिसत नाही. भावनाशुन्य भौतिकवादी निर्जिव प्रतिकृतीसारखा होत आहे."

५. खाजगीकरणामुळे उच्चशिक्षित मोठे खर्चिक होत आहे. इंजिनियर किंवा व्यवस्थापकीय शिक्षणासाठी वर्षाला लाखांवर रूपये खर्च करावे लागत आहेत. वौदयकीय शिक्षणाचे तर विचारच नको कारण आज घडीला पौशाच्या जोरावर श्रीमंताची मुले कमी ज्ञान असताना डॉक्टर होताना दिसत आहेत. तसेच एक डॉक्टर करण्यासाठी आज पालकांना एक कोटी रू च्या जवळपास खर्च करावा लागत आहे. यामुळे गरीब हूशार विदयार्थी उच्च शिक्षणापासून दुरावताना दिसत आहे. कौशल्य असून देखील त्याला एखादया कौशल्य विकासाच्या अभ्यासक्रम करावा लागतो. हे असेच पुढे चालु राहिल्यावर सामाजिक विषमता निर्माण होईल. उच्च शिक्षण फक्त श्रीमंताने घ्यावे अशी व्यवस्था समाजामध्ये होत आहे. गरीब मात्र उच्च शिक्षणापासून दूर जात आहेत. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सार्वत्रीकरण काळाच्या पडदयाआड जात आहे.

६. खाजगीकरणामुळे आणि व्यवसायीक, अर्थिक उदारीकरणाच्या शिक्षण व्यवस्थेमुळे भारतीय समाजातील सामाजिक आणि सांस्कृतिक मुल्ये, निती मागे पडत आहेत, बदलत आहेत. पौशाच्या बळावर उच्च शिक्षण क्षेत्रात काहीही करू शकातो अशी विदयार्थी आणि पालकांची मानसिकता बनली आहे. या मानसिकतेचे दूरगामी परिणाम देशाच्या अखंडतेवर सामाजिक समता, बंधुता, राजकीय व अर्थिक स्थौर्यावर होत आहे. देशामध्ये सामाजिक आणि आर्थिक विषमता वाढीस लागली आहे, ही बाब देशाच्या विकासाला आणि स्थौर्याला प्रतिकुल आहे.

७. आजघडीला उच्च शिक्षणाच्या नियम, गुणात्मक, मुल्यात्मक, प्रामाणिकरण इ. च्या नावाखाली राजकीय आणि शासकीय यंत्रणेचा अवास्तव हस्तक्षेप वाढत चालला आहे. राजकारणी आणि उच्च पदावरील नोकरशहा यांच्या हाती देशाच्या उच्च शिक्षणाची सत्ता नको त्या पेक्षा जास्त जात आहे. या प्रवृत्ती थांबविण्यास विदयापीठ न्याय, कायदा, व्यवस्थापन हतबल झालेले आहे. यामुळे देखील उच्च शिक्षण थोडेसे मरकटलेल्या वाटेने जाताना दिसत आहे.

८. मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाने देशातील उच्चशिक्षण क्षेत्रात दर्जा सुधारण्यासाठी अध्यापन, अध्ययन, अभ्यासक्रम इ. बाबतीत नवीन पध्दतीने उच्च शिक्षणाचे निकष ठरवले आहेत. राज्यसरकारच्या अखत्यारितीय विदयापीठाने उच्च तंत्रज्ञानाच्या बाबतीत बदलेला दृष्टीकोन दिसतो जशाच्या तसा स्विकारलेला दिसत नाही. राज्यसरकारची या बदला बाबत उदासीन दृष्टीकोन दिसतो. हा दृष्टीकोन भविष्यात राज्यातील विदयापीठातील उच्च शिक्षणाच्या गुणवत्तेवर वाईट परिणाम करू शकतो. गरीब होतकरू विदयाथ्र्यां मध्ये शिक्षण घेणे दुरापास होत आहे. वौदयकीय, अभियंित्रकी व्यवस्थापकीय शिक्षणासाठी मोठया प्रमाणात फीस आकारली जात आहे. तेंव्हा अशा अभ्यासक्रमासाठी फक्त श्रीमंत पालकंाचीच मुले ही शिक्षण घेऊ शकतात. गरीब विदयार्थी मात्र यापासुन दुर राहत आहे. श्रीमंत गरीब या विषमतेमुळे उच्च शिक्षणातील विषमता वाढीस लागत आहे. सार्वभौमत्व एकसंध असणाज्या भारताला हे तत्व विकासाच्या दृष्टीने अनुकुल वाटत नाही.

उच्च शिक्षणातील नवी वर्णव्यवस्था :

आज घडीला उच्च शिक्षण क्षेत्रातील भारतीय समाजातील चातुरवर्ण उतरंडीसारखा वर्णव्यवस्था एकविसाव्या शतकात पहावयास मिळते. काहीही झाले तरी आपले सर्वोच्च स्थान अबाधीत ठेवण्याचा प्रयत्न अभिमत विदयापीठे करताना दिसतात. अशा संस्था म्हणजे आयआयटी, आयआयएम, राष्ट्रीय महत्वाच्या संस्था होत. यांनाच प्रतिष्ठा दिली जाते. त्यांच्याच भाग्यात राजयोग आहे. कोणाला तारायचे व कोणाला मारायचे हे तिच विदयापीठे ठरवतात. नफा तोटयाच्या गणिताला प्राधान्य देणाज्या या संस्था वौश्या समान आहेत. त्याला काही विदयापीठे अपवाद आहेत. मग उरतात ती राज्यशासान नियंत्रित विदयापीठे त्यांना प्राध्यापक कर्मचाज्यांच्या पगाराव्यतिरिक्त कुठलाच निधी सरकार देत नाही. मंजुर केला तरी खर्च करू देत नाही. याही पुढे या विदयापीठांतील विनाअनुदानीत अभिमत विदयापीठाप्रमाणे स्वावलंबी तत्वावर अभ्यासक्रम सुरू करून भक्कम शुल्क घेऊन निधी उभा करावा. वेळ पडल्यास खाजगी अभिमत विदयापीठांकडून काही धडे शिकावे अशी अपेक्षा केली जाते. म्हणजेच विदयापीठांच्या नव्या वर्णव्यवस्थेत राज्यस्तरीय विदयापीठांचे विशेषत: महाराष्ट्रातील विदयापीठांचे स्थान शुद्रासमान वेठ बिगारासारखे आहे असे म्हणने अतिशयोक्ती होणार नाही. राष्ट्रीय ज्ञान आयोग किंवा यशपाल समिती इ. कोणीच या नव्या वर्णव्यवस्थेतील विषमतेच्या गांभीर्याने विचार केलेला दिसत नाही.

केंद्रिय विदयापीठे निर्मितीस राजकीय हस्तक्षेप :

उच्च शिक्षण क्षेत्रात मोठया प्रमाणात केंद्रिय पातळीवर राजकारण घुसलेले आहे. त्या-त्या सरकारी आपल्या सोईनुसार नवी केंद्रिय विदयापीठे निर्माण करून आपला सर्व सोई करून घेतल्याचे दिसते. याचाही परिणाम उच्च शिक्षणाच्या दर्जावर झाल्याचे पहावयास मिळते. आज घडीला कुलगुरू निवड प्रक्रियेत मंत्रालयापासून मोठया प्रमाणात राजकारण दिसुण येते. उदा. देशात नवी केंद्रिय विदयापीठे, आयटीआय आणि आयआयएम सारक्ष्या संस्था अधिक

संख्येने स्थापन करण्यात याव्यात आणि त्यात प्रवेश देताना आरक्षणाचे नियम लागू करावेत या बाबत केंद्रिय मनुष्यबळ विकासमंत्री आर्जुनसिंग राजकीय स्वार्थी मनसुबे असलेली आग्रही भुमिका दिसुण येते. तसेच अभ्यासक्रम, बाहय अस्थायी मंडळे, विदयापरिषद, अधिसभा, व्यवस्थापन परिषद इ. क्षेत्रात तज्ञ अभ्यासक मंडळाची नियुक्ती न होता निवडणुकीच्या माध्यमातुन राजकीय क्षेत्राशी लगट असलेल्या व्यक्तींची किंवा पुर्ण वेळ राजकीय व्यक्तीची निवड होत आहे. त्यामध्ये एक प्रकारचे राजकारण घुसले जात आहे. तज्ञ अभ्यासक मंडळी बाजुला जात आहे. भारत सरकारच्या मुनष्यबळ विकास मंत्रालयाकडून नवी केंद्रिय विदयापीठे निर्मितीसाठी दिरंगाई केली जाते. त्याच पध्दतीने कुलगुरू पदाच्या नियुक्त्याही केल्या जात आहेत. शेवटी यशपाल समितीला देखील हात टेकण्याची वेळ येत आहे. याचा परिणाम उच्च शिक्षणाच्या दर्जावर निश्चित पडताना दिसत आहे. ही बाब उच्च शिक्षणाच्या दृष्टीने धोक्याची आहे.

संदर्भ :

१. द. ना. धनागरे, उच्च शिक्षण, लोकवाड:मय गृह प्रकाशन, मुंबई, प्र. आ. नोंव्हे. २०१०.

२. ज्ञानआयोग, इंटरनेट.

३. श्रीमती विशाखा बागडे, अभ्यासक्रम अध्ययन, अध्यायन शास्त्र आणि मुल्यमापन, इंटरनेट, ३१ जाने. २०२०.

४. उच्च शिक्षणाची आबाळ कशी थांबेल ? २०१० च्या लोकसत्ता, इंटरनेट, ०१ फेब्रुवारी , २०२०.